

GERALD NAGLER:

Det glömda
Europa

Brott mot mänskliga rättigheter

Miljoner människor såg undertecknandet av Helsingforsavtalet 1975 som inledningen till ett friare liv med respekt för deras mänskliga rättigheter. Så blev det inte. Av de 53 personer som var engagerade i den första Helsingforskommittén som bildades 1976 i Moskva sitter 51 i fängelse och de återstående två är förbjudna att ägna sig åt sådan verksamhet. Men arbetet med att påtala, beivra och informera om brott mot mänskliga rättigheter fortsätter i motsvarande kommittéer i Väst-Europa, USA och Kanada, ja, t o m i Tjeckoslovakien. Kommittéerna försöker påverka regeringar, parlament, press, vetenskapsinstitutioner och allmänhet för att verka i Helsingforsavtalets anda.

Gerald Nagler är generalsekreterare i "The International Helsinki Federation for Human Rights".

Den 1 augusti 1975 undertecknades Helsingforsavtalet. 33 europeiska stater och USA och Kanada undertecknade detta avtal som egentligen är ett internationellt fördrag, juridiskt ej bindande men politiskt och moraliskt. Man kan kalla det ett fredsfördrag efter andra världskriget. Sovjet fick erkänna gränser och Väst fick en garanti för att mänskliga rättigheter skulle respekteras.

De politiska systemen skulle emellertid enligt avtalet inte påverkas. "Respektera varje lands rätt att fritt välja och utveckla sitt politiska, ekonomiska och kulturella system". Miljoner människor i repressiva länder trodde på en genomgripande förbättring av sin livssituation; att deras liv skulle bli friare och att deras mänskliga rättigheter bättre skulle respekteras.

Tyvärr visar det sig snart att så inte var fallet. Redan i december 1975 påpekade akademiledamoten André Sacharov i sitt tal, då han fick Nobel fredspriset, att mänskliga rättigheter inte respekterades i Sovjet. 1976 bildades i Moskva den första Helsingforskommittén – the Helsinki Monitor Group – med bl a Juri Orlov och Sacharovs hustru Jelena Bonner. Kommitténs uppgift var att övervaka, påtala och informera om överträdelser av mänskliga rättigheter. Rätten till detta finns i Helsingforsavtalet: "Den enskildes rätt att kämpa för och inverka på sina rättigheter och förpliktelser på detta område, dvs respekt för mänskliga rättigheter och grundläggande friheter, däri inbegripet tanke-, samvets-, religions- och trosfrihet".

Även på andra håll i Sovjetunionen och så småningom i andra Östländer bil-

dades Helsingforskommittéer och dessa kommittéer uppmanade ävenledes människor i Väst att bilda sådana kommittéer.

Moskvas Helsingforskommitté existerar inte längre. Av de 53 personer som engagerade sig är idag 51 i fängelse, läger eller exil. Juro Orlov är efter 7 års fängelse nu skickad i 5 års exil och Jelena Bonner är dömd till 5 års exil i Gorkij. Endast 2 personer finns fortfarande kvar i Moskva men är uttryckligen under starka hot förbjudna att ägna sig åt någon slags verksamhet inom Helsingforskommittén. Även andra Helsingforskommittéer i Sovjet är förbjudna och tyvärr kan inte heller sådana kommittéer arbeta i andra Östländer och ej heller i Turkiet och Jugoslavien.

Charta 77

I Tjeckoslovakien existerar en Helsingforskommitté – enastående nog. Charta 77 – grundad 1977 med uppgift att övervaka Helsingforsavtalet – har överlevt och är i dag med sina över 1000 under-tecknade oerhört aktiv. Trots ständig diskriminering och trots att dessa under-tecknare ideligen har förföljts spelar i dag Charta 77 en oerhört betydelsefull roll såsom moraliskt kraftcentrum både inom och utom Tjeckoslovakien. Varje år utser organisationen 3 nya talesmän som representerar Charta 77. Tjeckerna har liksom polackerna en lång historisk erfarenhet av moraliskt motstånd.

Aktiva Helsingforskommittéer finns organiserade i Norge, Danmark, USA, Kanada, Frankrike, Holland, Tyskland, Österrike, Schweiz och Sverige. Den internationella Helsingforskommittén har ett slags huvudkontor i Wien.

Den svenska kommittén

Den svenska kommittén bildades 1982 och i den ingår 2 regeringsmedlemmar, några riksdagsledamöter från varje parti med undantag av kommunisterna liksom representanter från Svenska Akademin, Vetenskapsakademin, Internationella Juristkommissionen, Pen-klubben, Publicistklubben, Advokatsamfundet med flera. Kommittén är politiskt väl balanserad och speglar det svenska samhället på ett representativt sätt.

Helsingforskommitténs uppgift är att påtala, beivra och informera om brott mot mänskliga rättigheter och vi försöker att påverka regeringar, parlament, press, vetenskapsinstitutioner och allmänhet för att verka med denna målsättning. Helsingforskommittéerna avhåller sig från ställningstaganden och kritiserar övergrepp var de än sker oavsett politiskt system och oavsett politiska allianser. Vi har ibland blivit kritiserade. När vi påtalar tortyr i turkiska fängelser anses vi gå KGBs ärende och när vi kritiserar brist på yttrande-, press- och religionsfrihet i Sovjet anses vi vara CIA-agenter. Vi tar kritiken med jämnmod. Däremot har vi inte blivit kritiserade för felaktiga uppgifter.

Vad är mänskliga rättigheter? Helsingforsavtalet ger utrymme för en vid tolkning. Å ena sidan individuella friheter, tanke-, samvets-, press-, religions- och trosfrihet och å andra sidan kollektiva friheter.

Ingen fred utan mänskliga rättigheter

Tjernenko gav ut en bok där han hävdade att mänskliga rättigheter och socialism är oskiljaktiga och bara kan existera tillsammans eftersom socialism är det

enda som garanterar arbete och bostad.

Den senare linjen hävdar ofta att yttrandefrihet, pressfrihet etc är lyxrättigheter som en värld som lever i ständig krigsfara inte kan kosta på sig, att nedrustningsförhandlingar måste komma först, och först därefter i fred kan man arbeta på att ge människor individuella rättigheter och friheter. Men så fungerar det inte och det har aldrig fungerat så. Vi kan inte åstadkomma en fred utan mänskliga rättigheter vilket också står i Helsingforsavtalet: "De deltagande staterna erkänner den allmänna betydelsen av de mänskliga rättigheterna och grundläggande friheterna vilkas respekterande är en väsentlig faktor för den fred, rättvisa och välfärd som är nödvändig för att säkerställa utvecklandet av vetenskapliga förbindelser och samarbete mellan dem liksom mellan alla stater".

Fred kan inte åstadkommas i ett klimat av fruktan. Regeringar som missbrukar sina medborgares rättigheter blir rädda för sitt eget folks vrede och hämnd. Brist på förtroende gentemot den egna befolkningen reflekteras i handlingssättet gentemot andra nationer och skapar fruktan och misstroende även internationellt sett. Dessutom har repressiva regeringar en tendens att försvara sitt handlingssätt med att peka på och till och med skapa hot utifrån. Det är ingen ny metod. William Shakespeare lät redan kung Henrik IV råda sin son, den framtida Henrik V: "Tänk därför Henrik på att sysselsätta de yra sinnena med utländsk fejd på det att striden flyttad hemifrån må plåna minnet utav forna dagar".

Inte bara Helsingforskommittéer förbjuds i repressiva samhällen. Varje oberoende grupp utan officiell kontroll för-

bjuds. Fredsrörelsen kan vara en oerhörd påtryckningsgrupp för fred. Det var ju faktiskt den amerikanska fredsrörelsen som tvingade USA att dra tillbaka sina trupper från Vietnam. Om en fredsrörelse hade fått utvecklas fullt i Sovjet hade den säkerligen protesterat mot Sovjets krig i Afganistan. Och hade inte pressen varit så kontrollerad och hade inte utländska radiosändare blivit störda, så hade sovjetiska medborgare haft tillgång till information. Hade de dessutom haft yttrandefrihet så hade de med all säkerhet våldsamt protesterat mot kriget i Afganistan.

Regeringar som missbrukar sina medborgares rättigheter blir rädda för sitt eget folks vrede och hämnd.

Kritik mot USA

Men även mot den s k fria världen måste man rikta kritik. I USA tillåts visserligen många oberoende grupper att fritt funktionera och arbeta, men även där finns diskriminerande lagar som t ex "The Immigration and Nationality Act". Flera intellektuella personer med kommunistisk bakgrund har nekats inresa till USA med hänvisning till denna lag trots att de inbjudits av respektabla institutioner som t ex Harvard University. Många intellektuella har därför vägrat att resa dit eftersom de funnit det alltför förödmande och stridande mot mänsklig värdighet att underteckna deklamationer om

sina tidigare politiska värderingar. USA ger varje år ut en sk Human Rights rapport där man redogör för hur det är ställt med mänskliga rättigheter på olika håll i världen. Tyvärr kritiseras överträdelser i östländer mycket starkare än överträdelser i stater vänskapligt sinnade mot USA. Helsingforskommittén har starkt kritiserat USA för detta.

En viktig insats

Lönar sig Helsingforskommitténs arbete? Det är svårt att värdera. Det är svårt att se resultat. Det finns bara en måttstock och det är vad människor som utsatts för övergrepp själva säger och de säger unisont att den här typen av arbete, engagemang och insats är oerhört viktig. Glöm oss inte, hör vi ideligen.

André Sacharov har blivit en internationell samlingsymbol i kampen för mänskliga rättigheter.

Hur arbetar Helsingforskommittéerna? Vi undersöker hur det förhåller sig med mänskliga rättigheter i olika länder genom att infordra så mycket information vi kan från våra såväl officiella som inofficiella kontakter. Vi samarbetar med andra organisationer. Vi skickar egna "fact finding missions". Vi sammanfattar sedan rapporter som är baserade på detta material, där eventuella brott mot Helsingforsavtalet påpekas och dessa rapporter underställs regeringar, parlament, press etc för att den vägen nå rättelse. Det är naturligtvis svårt att

avgöra i vilken utsträckning olika länder är mottagliga för denna kritik. Det finns länder som är mycket känsliga och andra som förmodligen är helt immuna.

Fallet Sacharov

Ett exempel på hur omöjligt det är trots starka ansträngningar att nå resultat visar Sacharov-fallet. Fredspristagaren André Sacharov förvisades till inre exil den 22 januari 1980 i Gorkij utan domslut. Den ryska republikens strafflag, § 25, maximerar exilstraff till 5 år. Trots att presidenter, premiärministrar, utrikesministrar, parlamentsledamöter och akademiledamöter samt andra institutioner intervenerat för André Sacharov och Jelena Bonner har det inte varit möjligt att förmå Sovjet att ens meddela hur paret Sacharov mår. Ingen har fått träffa dem. Trots att deras hälsotillstånd är ytterst dåligt har de förnekats läkarvård i Moskva eller i Väst. Ej heller har man tillåtit utländska läkare att undersöka och behandla Sacharovs.

Genom att isolera honom från yttervärlden hoppades ledarna i Kreml att han skulle bli helt bortglömd. I stället har hans namn blivit en internationell samlingsymbol i kampen för mänskliga rättigheter.

André Sacharov och Jelene Bonner har för världen blivit en symbol för frihet och mod och det är deprimerande att se att den fria världens kraftfulla agerande inte givit resultat. Det betyder ju bara att vi måste förstärka våra aktioner. Förtryck skapar nytt förtryck och på denna tes är fallet Sacharov ett bra exempel. Man måste i Sovjet för allmänheten förklara varför Nobelpristagaren André Sacharov, erkänd vetenskapsman, Lenin-

pristagare, akademiledamot, själv tidigare innehavare av alla privilegier plötsligt börjar att så starkt kritisera sitt eget land som han älskar och som han ända tills helt nyligen aldrig velat lämna.

Myndigheterna utnyttjar den latenta antisemitismen och insinuerar att Sacharov är påverkad av sin hustru judinnan Jelena Bonner som med otäcka metoder lurar Sacharov till dennes förrädiska uttalanden. Jag citerar Magnus Ljunggren, stor Sovjetkännare, när han skriver i Expressen. Han har frågat taxi-chaufförer i Moskva vad de tyckte om Sacharov. Ett av svaren: "Han är lurad av sin kärring. Hon är agent för sionisterna. Jag klipper ut alla artiklar om henne. Hon är fruktansvärd, hon är en mörderska och hon klår upp honom om han inte lyder".

Skyll allt negativt på en lätt identifierbar grupp – judarna – misstänkliggör dem – ifrågasätt deras lojalitet. Samma system som Hitler praktiserade i början av 30-talet. Det finns fler skäl att bortförklara samhällskritiken – någon som kritiserar samhället måste vara sinnessjuk och måste isoleras på mentalsjukhus.

Rumänien – ett stängt land

Situationen ifråga om mänskliga rättigheter i Sovjet är idag verkligen bedrövlig. Ett annat land där mänskliga rättigheter åsidosätts i stor utsträckning är Rumänien. Varje samtal med utlänning måste rapporteras inom 24 timmar. Angiverisystemet är oerhört välutvecklat och svårigheterna att få information är mycket stora. Rumänien påstås ha de flesta poliserna per capita i världen. Den

ekonomiska situationen är mycket dålig och tillgången på mat är knapp. Gatubelysning finns knappast och glödlampor får bara säljas upp till 25 Watt. Mot den bakgrunden kan man förstå att födelsetalet drastiskt sjunkit. De officiella siffrorna för 1983 är 321 000 födda barn och 400 000 aborter. För att öka födelsetalet – president Ceausescu vill ha 3–4 barn per familj – har han infört obligatorisk gynekologisk undersökning för kvinnor över 15 år och eventuell graviditet kontrolleras fram till födseln.

Fortsatt kränkning

Kulturellt och ekonomiskt diskrimineras en stor ungersk minoritet – 2 milj. Det skrivs och talas mycket litet om detta. En annan ungersk minoritetsgrupp diskrimineras i Tjeckoslovakien.

Om Turkiet läser vi varje dag i tidningen och trots att val har hållits, vilket vi naturligtvis ser som en stor framgång, råder i 34 av 67 provinser fortfarande undantagstillstånd dvs militärstyre. Massrättegångar mot fackföreningsmän och fredsaktivister pågår. 56 intellektuella fängslades för att de skrivit på petitioner för ökad demokrati. Tortyr är fortfarande en vanlig företeelse i fängelser.

Listan på förseelser mot mänskliga rättigheter skulle kunna göras oerhört lång. Ovannämnda är endast några exempel.

I maj 1985 möttes de 35 länderna som har undertecknat Helsingforsavtalet i Ottawa i Kanada för att inom ramen för uppföljningen av Helsingforsavtalet diskutera mänskliga rättigheter. Tyvärr nådde man ingen konklusion. Det var första gången man inte kunde komma

överens. Det blev i stället en polarisering mellan Öst och Väst.

Arbetet fortsätter

Den 1 augusti celebrerar man 10-årsdagen av Helsingforsöverenskommelsen med ett möte med 35 utrikesministrar i Helsingfors. I mitten av oktober blir det "Culture Forum" i Budapest. Därefter hålls ett möte i Bern våren 1986 om återförening av familjer. Hösten 1986 kommer så den stora sammanfattande konferensen i Wien.

Brott mot Helsingforsöverenskommelsen måste påtalas och information gå ut till allmänhet, press, regering och riksdag om fall där avtalet inte efterlevs.

Tystnaden får inte sänka sig över offren, det är den uppmaning vi får från dem som lever under förtryckets verklighet. Det enda vapen vi har är opinionen. En opinion måste skapas för krav på efterlevnad. Helsingforsöverenskommelsen och de garantier som den ger de mänskliga rättigheterna måste ges en förankring i ett allmänt medvetande hos folkrörelser, organisationer, enskilda grupper mfl. Dokumentet får inte bara leva som döda bokstäver hos politiker och diplomater.

Kommitténs grunduppfattning är att kampen för freden också måste innefatta en samtidig kamp för mänskliga rättigheter.